

иесі. Жазушының ана әңгімелері оқырмандарын адамгершілікке үндейді, үлкенді сыйлауға, адамға мейірбан болуға тәрбиелейтін танымдық-тәлімдік, тәрбиелік маңызы жоғары туындылар.

Талқылау. Б.Майлиннің «Зейнештің серті», «Күлпаш», «Әже», «Раушан – коммунист» еңбектеріндегі әйел бейнелерінен, М.Дулатовтың «Ақбілегіндегі» Ақбілектің, «Бақытсыз Жамалындағы» Жамалдың, С.Торайғыровтың «Қамар сұлуындағы» Қамардың, М.Әуезовтың «Абай жолындағы» Зере мен Ұлжанның бейнелерінен қазақ әйелдерінің сол дәуірдегі нағыз, шынайы бейнелерін айнадағыдай көре аламыз.

Сол дәуірдегі әйелдерге қатысты әйел теңсіздігі, қалың мал секілді өзекті мәселелерден тыс, тек қана әйел бейнесіне көз жүгіртер болсақ, ол бейнелер – ибалы қыз, инабатты келін, жанашыр жар, тәрбиенің қайнар көзі іспетті иманды һәм еңбекқор аналар. Мұндай құндылығы зор шығармалардың әлі талай келер ұрпаққа өткен ғасырлардан үлгі егер әйел бейнесін жеткізері даусыз. Ал енді сол келер ұрпағымызға келешекте қазіргі қоғамымыздағы әйел, аналарымыздың нағыз бейнесін өз деңгейінде жеткізе аламыз ба? Оларды қоя тұрып, біздің өзіміз дәуіріміздің тынысынан сыр шертетін әдеби әңгімелерден, көркем шығармалардан боямасыз өмір, бұқпасыз кейіпкерді, дәлірек айтсақ, замандастарымыздың шынайы кейіпін көре алып жатырмыз ба?

Қазіргі әдебиетіміздегі әйел тақырыбына бағытталған көркем шығармалар жоқ емес, бар. Әйел, аналарға арнап қалам тартып жатқан жазушыларымызда бар, дегенмен, толыққанды образ жасалып, бүгінгі замандағы әйел келбеті ашылып, ұрпаққа еліктер образдар суреттеліп жатыр ма?

Бүгіндегі әйел болмысын зерделеп, қоғамдағы ащы шындықты көркем-дей білген туындылардың бірі жазушы, халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының иегері Қуандық Түменбайдың «Ұябасар» атты шығармасын айтсақ болады. Әңгімеде соңғы 20 жылдағы тәуелсіздік алғаннан кейін, нарық заманы келіп, кәсіпорындардың, соның ішінде, АХБК жабылуы себебінен, жұмыссыз қалған жас қыздың күнкөріс қамымен тәнін саудалағаны ашық суреттеледі. Бұл сол әңгімедегі Салтанаттың ғана басынан өткен жайт емес, талай қарақөздеріміздің мына заманда өз орнын таба алмай жүргенінің дәлелі.

Қорытынды. Қазақ әйелі бүгінде заман дәрежесіне сай қайраткерлік жасампаздық дәрежеде жетті десек қателеспейміз. 20 жылдық тәуелсіздік кезеңінде саяси аренада, мемлекеттік басқару саласында талай аруларымыз дара тұлға ретінде, қайраткерлік дәрежеде қызмет жасауда. Іскерлік әлемінің тамаша тәжірибесінен өзіндік қолтаңбаларымен еліміздің даму кезеңіне ықпал етуде. Экономикалық-саяси тұрғыдағы әйел мәртебесінің гендерлік саясат негізінде теңдестірілуі – еліміздің жан-жақты дамуына, заманауи қазақ әйелінің – басшы, бизнес-вумен, өндірістік, ғылым, шығармашылық және т.б. салалар қызметкері имиджін жандандыруына және позитивтен-діруге, ынталандыруда жаңа биіктерге жеткізу жолы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Сейсенбаева Ж.А. Ұлттық тәрбиенің ғылыми негізі: Оқу құралы. – Алматы: «Ақ-Толғанай»; – 2011. - 158 б.
- 2 Сейсенбаева Ж.А. Қазақ әдебиетіндегі әйел бейнесінің тұлға қалыптастырудағы рөлі. //Ұлттық тәрбие. – 2013. - № 4.
- 3 Пірәлиев С.Ж., Нұриев М.А., Сейсенбаева Ж.А., Садықова А.Е., Саметова Ж.Ш. Интеллектуалды ұлт қалыптастырудағы тіл мен әдебиет. Оқу құралы. – Алматы: «Ақ-Толғанай»; – 2011. – 164 б.
- 4 Ұлттық тәрбие (ұлттық тәрбиенің этика-эстетикалық негіздері): оқу құралы. /Құрастырушылар: Прәлиев С.Ж., Нұриев М.А., Якупова А.Н., Сейсенбаева Ж.А., Ағанина Қ.Ж. - Алматы: «Ақ-Толғанай»; – 2011. - 224 б.
- 5 Прәлиев С.Ж., Нұриев М.А., Оразымбетқызы Ә., Сейсенбаева Ж.А. Ұлттық тәрбие (салт-дәстүр, әдет-ғұрып негізінде).

References:

- 1 Seisenbaeva J.A. Ұлттық тәрбиенің ғылыми негізі: Оқу құралы. – Алматы: «Ақ-Толғанай»; – 2011. - 158 б.
- 2 Seisenbaeva J.A. Qazaq әдебиетіндегі әйел бейнесінің тұлға қалыптастырудағы рөлі. //Ұлттық тәрбие. – 2013. - № 4.
- 3 Piräliev S.J., Nuriev M.A., Seisenbaeva J.A., Sadykova A.E., Sametova J.Ş. Intelktualdy ulti qalyptastyruıdaғы til men әдебиет. Оқу құралы. – Алматы: «Ақ-Толғанай»; – 2011. – 164 б.
- 4 Ұлттық тәрбие (ultiqtq tärbienniñ etika-estetikalыq negizderi): oqu quraly. /Qürastyruşylar: Praliev S.J., Nuriev M.A., İakupova A.N., Seisenbaeva J.A., Ağanina Q.J. - Алматы: «Ақ-Толғанай»; – 2011. - 224 б.
- 5 Praliev S.J., Nuriev M.A., Orazymbetqyzy Ä., Seisenbaeva J.A. Ұлттық тәрбие (salt-dästür, ädet-ğuryр negizinde).

МРНТИ 14.01.11

<https://doi.org/10.51889/2020-4.1728-7804.65>

Сейсенбаева Ж.А.¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

БАҚҚОЖА МҰҚАЙДЫҢ «ӨМІРЗАЯ» РОМАНЫНДАҒЫ КӨРКЕМДІК ҚҰРАЛДАР МЕН ӘДІСТЕРДІҢ РОЛІ

Аңдатпа

Ғылыми мақалада Баққожа Мұқайдың «Өмірзая» романындағы замана шындығын суреттеудегі көркемдік құралдар мен әдістердің рөлі сөз болады. Романдағы өмір шындығының көркем шындыққа айналу жолындағы бейнелеуші әдіс-амалдардың негізгі қызметін баса көрсетіп, суреттелген кейіпкерлердің адами болмысының барынша ашылуына айрықша көңіл бөліп, көркемдік тұрғыдан тұжырымдалуы туралы сараптама жасалды. Мақаланың мақсаты қазақ көркем прозасындағы өзіндік болмысы мен дара қолтаңбасы айқындалған шығармалардың шындықтың әсерлі көркемделуіне, ой мен образға, адамгершілік парасаттылыққа, терең философиялық мәнін ашуға бағытталған. Жазушы шығармаларының құндылығы да суреттеудің нақтылығымен шынайылығында болса керек. Әдебиеттің өзіндік танымын терең түсінген жазушы оның бар қадір-қасиетін көркем туындыға сыйғызуға бар күшін салған. Сол себепті де тарихи шындықты бұрмаламай, оықырманына нанымды суреттеу арқылы шығарманы шырайландыра түскен. Әдеби теориялық бағдарды бетке ұстар болсақ, жазушы бұл шығармада ұлт болмысына сай жаңа характер сомдаған. Б. Мұқай өз туындыларында көркемдік тәсілдерді пайдаланып, ұлттық характер сомдап, тың идеялық шығармаларымен барынша танымал болған қаламгер. Шығармада бейнеленген өмір құбылыстары сол туындының тақырыбы десек, әдеби шығарманың идеясы оның мазмұнындағы бірлік тұтастығы.

Түйін сөздер: көркем шығарма, образ, тарихи тұлғалар, замана шындығы, сөз өнері, ұлттық характер, патриотизм, сюжет

Seisenbayeva Zh.¹

¹*Kazakh national pedagogical University named after Abay,
Almaty, Kazakhstan*

THE ROLE OF ARTISTIC MEANS AND METHODS IN BAKKOZHA MUKAI'S NOVEL «ӨМІРЗАЯ»

Abstract

In the scientific article, the role of artistic means and methods in describing the realities of time in Bakkozha Mukai's novel "Umirzaya" will be discussed. An analysis of the artistic formulation of the depicted characters was carried out, emphasizing the main function of figurative techniques on the way to the transformation of the reality of life in the novel into an artistic reality, paying special attention to the maximum disclosure of human reality. The purpose of the article is to reveal the deep philosophical meaning of the works, thoughts and images, moral intelligence, and expressive reality of the works of Kazakh artistic prose, which reveal their identity and uniqueness. The value of the writer's works is also probably due to the accuracy of the description. Having a deep understanding of the self-knowledge of literature, the writer made every effort to fit all his dignity into a work of art. Therefore, without distorting historical reality, the work was decorated with a convincing description of the oikyrgan. As for the literary theoretical orientation, the writer created a new character in this work that corresponds to the realities of the nation. B. Mukai is a writer who used artistic techniques in his works, created National characters, and became famous for his original ideological works. While the phenomena of life depicted in the work are the subject of this work, the idea of a literary work is the unity of unity in its content.

Keywords: works of art, images, historical figures, modern realities, art of speech, national character, patriotism, plot
Сейсенбаева Ж.А.¹

¹*Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан*

РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СРЕДСТВ И МЕТОДОВ В РОМАНЕ БАККОЖА МУКАЯ «ӨМІРЗАЯ»

Аннотация

В научной статье речь пойдет о роли художественных средств и методов в описании реалий современности в романе Баққожи Мукай «Умирзая». В романе сделан анализ художественной выразительности, подчеркивающий основную деятельность изобразительных приемов на пути превращения реальности жизни в художественную реальность, уделяя особое внимание максимальному раскрытию человеческой сущности изображаемых персонажей. Цель статьи - раскрыть глубокий философский смысл, мысль и образ, образность, выразительность произведений в казахской художественной прозе, в которых отражена самобытность. Ценность произведений писателя, вероятно, также заключалась в точности и правдивости описания. Писатель, глубоко осознав самобытное познание литературы, приложил все усилия, чтобы привнести в художественное произведение все его достоинства. Поэтому, не искажая историческую реальность, он воспевал произведение, изображая веру в нее. Если судить по литературным теоретическим ориентирам, то в этом произведении писатель воплотил новый характер, соответствующий национальному бытию. В своих произведениях Б. Мукай использовал художественные приемы,

сыграл национальный характер, был известен своими идейными произведениями. Явления жизни, отраженные в произведении, являются предметом этого произведения, а идея литературного произведения - единством в его содержании.

Ключевые слова: художественное произведение, образ, исторические личности, современность, искусство слова, национальный характер, патриотизм, сюжет

Кіріспе. Қазақ прозасының роман жанры күннен күнге дамып, кемелденіп келе жатқаны белгілі. Күрделі жанр саласындағы көркем туындыларында өзіне тән машық-мәнерімен, баяндау стилімен дараланып, идеялық шеберлігімен ерекшеленіп тұратын жазушының бірі – Баққожа Мұқай. Қаламгер сомдаған кейіпкерлер бүгінгі таңдағы замандас бейнесін айшықтандыра отырып, оқырман көңілінен берік орын алады. Прозаның қай түріне қалам тартқанда шығармада заман шындығын көркемдік шындыққа айналдыру үшін жазушы терең ізденіс пен аukumды мәселелерді ой қазық етеді.

Батыс әдебиетінің тағы бір жаңашыл әдісіне бой ұрған жазушы романда еліміздегі ызғарлы желтоқсандағы ұлы мұрат жолында қыршынан қиылған боздақтар туралы ой қозғайды. Жазушы қазақ елінің тарихындағы қиын кезеңдегі уақыт тынысы мен өзгерістерді, азаттық аңсаған адамзатпен мәңгі жасайтын проблемаларды суреткерлікпен жеткізе білген. Сол уақыт тынысын көркем шындыққа айналдыруда бір тақырыптың өзі алуан түрлі сипатқа ие болуы заңды. Бұл, әрине, әр қаламгердің сол шындықты өз көзқарасы, өз ой танымы тұрғысынан эстетикалық дәрежеде жеткізе білуіне байланысты. Баққожа Мұқайдың прозалық, я болмаса драмалық туындыларында болсын, замана шындығы бар поэтикалық көріністерді қамти отырып, табиғи деңгейде жеткізіледі.

Жазушының ХХ ғасыр аяғындағы қазақ халқының Ресей отарлау саясатына қарсы күресін барынша мол материалмен қамтып жазған романы осы – “Өмірзая”. басындағы үстем биліктің шарықтау шегіне жетіп, отарлау саясатының барынша мол материалмен қамтып, оқырман назарын аударған романы - «Өмірзая». Бұл туындыны жазудағы авторлық нысана - Кеңес үкіметінің сыңаржақ саясатының қазақ халқының ұлттық болмысы мен қоғамдық құрылысына тигізген ауыр зардаптарын суреттеу. Автор тарихтың ақтандақ беттерін ашып, жетпіс жыл бойы үстемдік еткен Ресей үкіметінің жымысқы саясатын жүзеге асырушылардың тұлғасын бейнелейді. “Өмірзая” романында өмір қиындығына шыныққан рухани қуаты берік, моральдық сапасы жоғары азаматтар бейнесін жасаған.

1989 жылы “Өмірзая” деген атпен драмалық туынды болып жарияланып, 1992 жылы сахна төріне қойылған туынды, 1998 жылы роман болып өңделген. 2000 жылы Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығын иеленген бұл шығарма кейіпкерлері суреткер өзі өмір сүріп отырған кезеңнің тұлғалары. Қазақ халқына құлдық қамытын кигізген солақай саясаттың жас ұрпақтың рухани сана-сезіміне қандай әсері қандай болғаны жан-жақты көрсетіледі. Саяси-әлеуметтік осындай саясаттың қазақ топырағына, менталитетіне тигізген әсерін суреттеу Б. Мұқай шығармаларының тақырыптық аясына тән. Оқырманға отарлық езгіге қарсы кезең шындығын жан-жақты ашып көрсететін бұл романда қазақ халқының намысшыл мінезі мен аңғалдығы отаршылдық пиғылдың сан түрлі құйтырқы саясаты көрінеді. Алғашқы топ - халықтың болашағы үшін жанын аямай күрескен шындық үшін “аттандаған” Алдияр Ақпанұлы бастаған топ болса, келесі топ «заманың тазы болса, түлкі боп шал» идеясының төңірегінде жиналған, қара бастарының қамы үшін бәріне шыдауға бар Мұса Байларовтың айналасына жиналғандар.

Әдістеме. Романда жақсылық табиғи түрде шешуге тырысқан жазушы өмір шындығын нанымды суреттеген. «Өмірзая» романы бостандық жолындағы биік идея, күрделі ақиқатқа құрылғандықтан оқырман ықыласына бірден бөленді. Шығарма әкелген жаңалығының бір қыры - әдебиетке қызғылықты характер қосуы. Жең ұшынан жалғасқан сыбайластықтың өрмекшінің ұясындай торланып алған тобырлық әрекеттері Мұса Байларов пен Жақия Тайлақұлы секілді “мықтылардың” келбеті арқылы бейнеленсе, ғалым Алдияр Ақпанұлы бейнесі арқылы шындықты жеткізуге талпынған характерлер сомдады. Бұл бейнеде адам баласына тән жақсы қасиеттің бәрі адалдық пен білімділік, төзімділік секілді қасиеттерді анық көруге болады. Олардың бойынан адам баласына тән жақсы қасиеттің бәрін - адалдық пен білімділік, төзімділік секілді қасиеттерді анық көруге болады. Шығармадағы бас қаһарман Аяған бейнесі қуаты зор образ. Романның басынан аяғына дейін өмірдің ауыр зардаптарынан көз ашпайтын, заманның ащы дәмін ғана татқан, бірақ өз дегенінен айнымаған кейіпкер адамгершіліктің биік болмысы ретінде бағаланады. Ал, жамандық ұғымының жинақталған бейнесін Мұса Байларовтың бойынан көреміз.

Шығарманың оқиғасы трагедияға құрылған. Аяғанның адал жары - Әсемнің асқынған ауру әсерінен қаза табуы, Хадишаның көзсіз махаббаттың қырсығына шалынып, жетімдіктің азабын еселеп тартуы, Аяған үшін інілік қызмет атқарып жүрген Асылханның саяси қастандықтың құрбаны болуы, Аяған мен Әсемнің бүлдіршіндері – Олжас, Елжас, Бибілердің балалық бал дәурендерінің өкінішпен өтуі, т.т. кімді де болса ойландырмай қоймайды. Аяған кеңестік үкіметтің өз дегенін істетпей қоймайтынына анық көзі жетіп тұрса да, қасқайып қарсы тұрды. Ақыры, оны майыстыра алмасын білген “мықтылар” өлтіріп тынады. Осы шығармадағы адамгершілік идеялар адамзаттық ізгіліктер ұстанымның биіктігін айқын көрсетеді. Осы ретте “Смерть – последняя точка существования. Не только осознания этого факта, но и само изображение егет как вечно тайны обостряет развитие характера персонажа. Автор заставил нас полюбить своих героев, и их смерть причиняет нам страдания, как будто мы навсегда расстаемся с живыми людьми” [1, 261 б.], - деген С. Сигуаның тұжырымы біз сөз етіп отырған романның кейбір оқиға сипаттарының мәнін аша түседі.

Жазушының өлім фактілерін, қайғылы ситуацияларды өзіндік бір суреткерлік мақсатпен көркемдеуі де қаламгердің әлемдік әдебиетте қалыптасқан көркем дәстүрлерді еркін игеріп, меңгергенінен хабардар етеді.

Баққожа Мұқайдың бұл романындағы трагизмнің реалистік мәні жоғары. Төл әдебиетіміздегі басқа да белгілі жазушылардың осы тектес шығармалары секілді, бұл туындыдағы трагедиялық мазмұн мен трагедиялық шешімнің әлеуметтік-қоғамдық, тарихи-саяси астары терең.

Нәтижелер. Сонымен, Баққожа Мұқай романында тотарлық езгі тудырған түрлі қайшылықтар шарықтау шегіне жеткен кезі көркемдік шешімін тауып суреттелген. Бұл жерде авторлық идея өмірдегі адалдық пен азғындық күресінің терең мәнін ашу. Осы жолда автор білімді пайда мен аярлық жолына пайдаланған рухы әлсіз адамдар ісін әшкерелейді. Шығарма барысында тек алға шығып жеңіске жетіп отырады. Бұл заманның құрсаулы шындығының көркем бейнесін таныту мақсатында алынады. Автор оқырманға адалдық пен ізгіліктің жеңіске жетуі керек екендігі жайлы ойды өзге тәсілдермен жеткізуге тырысады.

Қазақ тарихында өшпес орны бар желтоқсан оқиғасын суреттеу арқылы тақырыпқа терең еніп суреткерлік шеберлік арқылы бейнелейді. Шығармада өмірдегі адам қолымен жасалған қыруар қиыншылықтар мен азаптар, сан түрлі тағдыр талқысы мен тартыстар суреттеледі. Әр қилы трагедиялық кезеңдерде адасудың құрбаны болған бейнелер сомдалған бұл туындыдағы жазушының көркемдік ізденістерін жоғары бағалау қажет. Қазақ халқының тарихындағы ең бір шешуші тарихи кезеңді тақырып етіп, оқиғаны тудырған заман талқысы мен талабын кейіпкерлер тағдыры арқылы көркем кестелеген «Өмірзая» романы қазақ прозасының салмағы мол сүбелі туындысы деуге болады.

“Баққожа Мұқайдың шығармашылық саладағы отыз жылдық еңбегінің ең қомақтысы өзі туып өскен өлкенің Хан тәңірі сияқты асқақ биігі – биыл Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығына ұсынылып отырған “Өмірзая” романы” [2, 4 б.], деп, жазушы С. Балғабаев бағалағандай романның қазақ тарихын суреттеп жеткізудегі ролі ерекше.

Белгілі жазушы Баққожа Мұқайдың соңғы романы «Өмірзая» ХХ ғасырдың соңғы кезеңіндегі қазақ тарихының ащы шындығын суреттейтін салмақты туынды. Қаламгердің кез-келген шығармасында күнделікті күйбең тіршіліктің көзге көрінбес ұсақ мәселесінен бастап, әлеуметтік өмірдің ірі шиеленіскен кезеңдері өрбіп, оқырманын баурап алатыны белгілі. Әрбір туындының бойында оқырманын шығармадағы шырғалаң иірімдеріне бірге тартар күш – шындық. Жазушының осы шындықтың адам тағдырына әсерін тереңдете көрсету, ауыр халді көркемдей түсу жолында өзгеше бір қаламгерлік қуатпен еңбек еткені шығарманың өн бойынан байқалады. Жазушы шығармаларында белгілі бір тақырыптардың көркемдік шешім табуы, характер сомдауындағы қыруар ізденісі ең алдымен өмір шындығын көркем шындыққа жеткізудегі шеберлігі деуге болады. Осы айтылған мәселе туралы И. А. Гончарев былай дейді: «Художественная правда и правда действительности - не одно и то же. Явление, перенесенное целиком из жизни в произведении искусства, теряет истинность действительности и не станет художественною правдой. ...что художник пишет не прямо с природы и с жизни, а создает правдоподобия их. В этом и заключается процесс творчества» [3, 142 б.]. Ендеше, жиырмасыншы ғасырдың соңындағы қазақ тарихының басындағы шындықты жоғары деңгейде көркем шындыққа көркемдеп, әлеуметтік талдау арқылы ұлттық ерекшелікті сомдап суреттеген «Өмірзая» - автор шығармашылығының ерекше шындалған асуы. Өз кезеңіндегі көркем шындықтың эстетикалық сипатын сомдаған жазушының поэтикалық ізденістері аталмыш шығарманың жемісі.

Б. Мұқайдың аталмыш шығармасы қазақ халқының бодандық бұғауындағы басынан кешірген оқиғаларының ірілі-ұсағын астарлы оймен түйіндеген. Яғни, жазушының өмір туралы философиялық концепциясы көркемдік тұрғыда қаламгерлік суреткерлікпен көрініс тапқан. Осы арада, бұл екі ұғымның бірлігі жайлы сыншы С. Әшімбаевтың пікірін келтіре кеткен орынды:

«Суреткерлік сөзбен сурет салу ғана емес, немесе болған, болуы мүмкін қызықты, мазмұнды оқиғаны боркемдік тілмен баяндау, сүлесок күйде суреттеп шығу да емес. Суреткерлік өмірдегі жай көзге танымайтынды таныту, жұрт байқамағанды байқату, елеменді електен өткізіп көрсету, білмегенді биіктете елестету, танымағанына таңқалтып, дүйім қауымды таныту, шын мен жалғанның, ез бен ердің, адал мен арамның, кесепат пен парасаттың ішкі-сыртқы белгілерін таңбалап беру, басқаны қасіреттің қайғысына ортақтастыру, бақыттының бағына қуанту, жақсылыққа тебірену, зұлымдыққа лағнет айтқызу. Ал, ойшылдық болса, жазушының осы қасиетіне имандай иландырып, айтқанына ажар беретін, көрсеткеніне көрік бітіретін, шығармасына қан жіберіп, жан беріп тұрған күретамыр іспетті. Суреткерлік – жазушының зеректегі десек, ойшылдық – зерделігі, кемелдігі, бейнелеп айтқанда кемеңгерлігі. Демек, ойшылдық пен парасаттылық суреткер сырының сымбаттылығы ғана емес, айтар идеясының қымбаттылығы, жасаған образдары жан-дүниесінің мөлдірлігі, ой-сезімнің тереңдігі көргені мен түйгені молдығы. Суреткерлік көргендік – терең ойшылдық пен пайымды парасаттылықтың ұштасқан жерінен жазушы творчествосындағы өміршең философия, басқаша айтқанда, интеллектуалдық концепциясы жарқырап көрінеді. Осындай жағдайда ғана шынайы жазушы әдебиет атты “адамтану ғылымында” (М. Горький), “басқаның бақытын қолдап, адамдық асқақ сезімді қорғайтын” (Т. Манн), сөз өнерінде жаңалық ашып, мұратты жауһар ойымен көркем сөзбен гауһар мұрана тұрғыза алады” [4, 24 б.].

Б. Мұқай шығармаларында адам мен заманды терең байланыспен өзара тұтастыққа көркемдеуге тырысады. Жалпы көркем әдебиеттің басты объектісі адам екені белгілі. Қоғам мен адам тығыз байланысты ұғым. «Жазушы адам мен қоғам, адам мен орта қатынасын әлдайым басты назарда ұстайды. Әрқилы тағдыр иелері өздерінің арман-мұңымен, қасірет-қайғысымен, қуаныш-ренішімен бой көрсетіп жатады. Осы қатынастарда қарапайым жандардың қоңыр тіршілігінің өзінен заман шындығын, уақыт бедерін танып, таразылау қаламгерлік мақсатқа толық бағындырылған. Кәдуілгі күн көріс қамымен тіршілік кешіп, еңбек етіп жүрген «қатардаға көптің бірін» бейнелеудің

өзі жазушы шығармашылығында қоғамдық, әлеуметтік мәнге ие болады. Бірақ, осы арадан кей тұстарда еріксіз бой көтеріп қалатын саяси үгітшілдікті, құрғақ әлеуметшілдікті кездестірмейміз» [5, 211 б.], - дейді Т. Әлімқұлов шығармашылығын терең зерттеген ғалым Қ. Әбдесұлы. Осы айтылғандар Б.Мұқай шығармашылығына да қатысты. Қоғам адаммен немесе адам қоғаммен тығыз бірлікте. Бұл аталмыш көркем туынды да шынайы қалпында суреттеледі. «Жазушы өз заманының көзімен құлағы ғана емес, сонымен бірге оның ары мен иманы да. Сондықтан ол өзінің өмірден көзімен көргендері мен құлағымен естігендерін ақ қағазға мықшындап көшіре бермейді, ең әуелі сол көргендері мен естігендерінің ең мәнділерін жүрегі мен рухын толғандықандарын өз ары мен иманының сүзгісінен өткізіп, таразысына салып безбендейді, миы мен жүрегінің мың градустық доннасында балқытады» [6, 145 б.] – деп, көрнекті жазушы С. Мұқанов атап көрсеткендей, басты нысана ретінде өз заманы мен замандастарын алғанымен өз көзқарасын дәл сол қалпында қағазға түсірмей, рухани болмыспен көркем образдылықпен суреттеуі шартты. Кез-келген кезеннің тарихи-әлеуметтік шындығын тануда көркем сөз өнерінің алатын орны жоғары екендігіне. Кеңестік идеологиялық шындықты, әсіресе қазақ тарихындағы ащы шындықтың бет пердесін әшкерелеген «Өмірзая» шығармасы мысал бола алады. Кеңес Одағы кезіндегі қазақ тарихының шындығы халықтан жасырын болып келгені мәлім. Ол туралы айту, жазуға тыйым салынған. Тәуелсіздікке қол жеткізіп, демократияның алғашқы лебі жеткеннен кейін де, қаламгерлер осы тақырыпқа қалам тербеуге бет бұра алған жоқ. Осындай күрделі тақырыпқа қалам тербеген қазақ жазушыларының алғашқыларының бірегейі Б. Мұқай десек те болады. Романның жазылу дерегіне сүйенер болсақ, қаламгер шығармаға он жыл ғұмырын сарп еткен. Бір ғана шығармаға осынша жылдық еңбегін арнау себебі, бұрын жазылмаған тың тақырыпты игеріп, оқырманға жеткізудің тауқыметіне байланысты. Жазушы-драматургтың романмен аттас әрі пьеса жазып, оны Республика теарларында сәтті қойылғаны өнер сүйер қауымға таныс. Кейін романға осы пьесаның біраз көріністері мен кейіпкерлері кірді. Атап айтсақ, Наполеон, Ес, және айырылмай жүретін қос кемпір [7, 5 б.]. бейнелеріне романнан да орын берілген болатын. Жазушының халық тағдыры туралы айтпақ ой толғаныстары драмалық шығармалардың мүмкіндігі шектеулі екендігін ескерер болсақ, автордың айтар ой-тұжырымы мақсат-мүддесі бір пьесалық дүниенің аясына сыйғыза алмағаны анық. Жазушының көлемді дүние роман жазуына келу жолы да осы мақсатта болатын. Ол дүниеге келген туындысы арқылы оқырманға бір түйінді тұжырым зерделетеді, өзін және өзгені толғандырған сұраққа жауап береді. Өйткені, мақсатсыз шығарма жазылмайды. Демек, қандай бір туындыдан да жазушының не айтқысы келгенін, сол айтпақ ой-идеясын қалай жеткізгенін көреміз. Тақырыптар ортақ, мегзер идея да ұқсас бола береді. Ең бастысы – тақырыпты игеруді, идеяны шеберлікпен жеткізе білуінде. Шығарманың жақсы-жамандығының, шынайылығының негізгі өлшемдері де – осы айтылғандар. Шығарманың өзіндік бет-бедері, салмағы мен құны да осылардан аңғарылады.

Халық тағдырын ақын-жазушылар тарихи тұрғыда суреттеуді ұлы алапат шайқаста қанды-қырғын соғыстар, хандар мен батырлардың ерлігі арқылы суреттеп жеткізер болса, “Өмірзая” романының қамтитын кезені мүлдем басқа екені түсінікті. Романда сөз болатын уақиғалар “ел аман жұрт тыныш” қалпында қамтылып, бейбітшілік кезенді суреттегендей әсер қалдырады. Бірақ, осы шын мәнінде солай ма еді? Міне, “Өмірзая” романы тарихтың осындай қатпарлы құпия беттерін қалың оқырманға жайып салады. Жалпы, көркем шығарма өзегіне көпшілік байқай бермейтін жазушы көрегендігі арқау болатыны сөзсіз. Ойшыл суреткер әрқашанда оқиғалар тізбегін, шындықты көркем дүниелер арқылы жеткізуге тырысады. “Өмірзая” романы қамтитын кезеңде қазақ қоғамында үздіксіз күрес жүріп жатқан еді. Ұлттық мәдениетке, тағдырға, оның жойылып, өркендеуіне, болашағына неше түрлі кедергілер жасалған болатын. Романдағы күрес қалың бұқара халық байқамайтын елеусіздігімен шығарманы шырайландыра түскендей. Билік басында отырған ел ағалары мен үкімет орындарының басшылары сол халықтан қауіпті жасыруға тырысқан. Бұл күрестің қаһармандары оқыған, зиялы қауым. Бірақ, олардың күресі тарихта қалған батырлар күресінен кем емес. Тіпті, одан да күрделі десек те болады. Себебі, бұл шайқас адам сезімімен, ақылымен ойластырылып, шешілдіктен де күрделі. Шайқас әдетте екі жақ арасында болатындықтан, бұл шығарма да екі жік барынша ашылып көрсетіледі. Бір жақ ақиқатты ашып айтып, жақтаушылар болса, екінші жақ шындыққа қарсы шығушылар. Жақтаушылар тобына Алдияр Ақпанұлы бастаған, Аяған Қуатов, Асылхан, Хадиша және студент жастар. Келесі топ Мұса Байларов, Жақия, Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің қызметкері Мақсұт және Алмас сынды кейіпкерлер. Бұлардың шайқасының мәні неде? Міне, шығармада автор көтеріп отырған басты мәселе – осы күрес. Жазушы осыны бар қырынан ашуға тырысады. Шындықты жақтаушылар тобы қазақ халқының тарихын бұрмалауға мүлдем қарсы. Олардың ойлайтыны халық болашағы. Тарих дұрыс жазылса ұлт тағдыры өсіп, өркендейді деп түсінеді. Ана тілін, салт-дәстүр мен ой-сананың гүлденіп дамуында тарихтың ролі жоғары екендігін түсінеді. Ал, таразының келесі жағындағы топ, халық болашағын мүлде ойламайтын, жеке бастың қамын жоғары қояды.

Романда эмоциялық сезімдер, психологиялық процестер, диалог, авторлық баяндау, сипаттау тәсілдерінен бөлек, ішкі сөздер ағымымен де беріледі. Шынайы жасалған ішкі монолог кейіпкердің жан-дүниесіне оқырманды терең бойлатады, сонымен бірге толқытады. Монолог кейіпкердің нақтылы бір жағдайға байланысты туындағын ой мазмұнының жеткізуімен құнды. Кейіпкердің арман-аңсары, үміт-тілегі, ой-пікірі, сезімі, жан-дүниесін мазалаған жайларын сипаттауда ұтымды.

Қазақ халқының тарихындағы ауыр шежіресін сездіретін, өз мезгілінің мұңы мен мұқтажын суреттеуді мақсат еткен роман “Өмірзаяның” көркемдігін толығымен қарастыратын үшінші бөлім ““Өмірзая” романындағы дәуір шындығы және көркем шешім” деп аталады. Жазушы қазақ елінің тарихындағы қиын кезеңдегі уақыт тынысы мен өзгерістерді жаңашыл әдіспен жеткізе білген. Қаламгер романындағы көркемдік дәстүр жалғастық мәселесі,

авторлық даралық мәнерін қалыптастыру әдісіндегі маңызы, орны айқындалды. Айтылған ой, түйін – барлығы да нақты мысалдармен, яғни жазушы романының үзінділерімен дәлелденді.

Қорытынды. Романда сонымен қатар жеке эпизодтар, сюжеттік желілер жымдасып келіп, бүкіл қоғамды жайлаған теңсіздікті, әділетсіздікті көрсететеді.

Жазушы шығармашылығы – композициялық, тақырыптық бірлігімен тұтасып, іштей сабақтасып жатады. Олардың композициялық шымырлығын, сюжеттік тұтастығын байқамау мүмкін емес. Образдар жүйесінің күрделілігі, оқиғаның философиялық терең мәні мен әлеуметтік мазмұндылығы, айналып келгенде, осы композициялық тұтастықтың сақталуынан дер едік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Сигуа С. *Миф и логика: Структура прозы К. Гамсахурдиа*. - Тбилиси: Мерани, 1984. – С. 336.. С. 145.
- 2 Гончарев И. А. *Писатели современности // Собр. Соч.* – М, 1980. - Т. 1- С. 141-152
- 3 Әшімбаев С. *Шындыққа сүйіспеншілік*. - Алматы: Жазушы, 1993. – 623 б.
- 4 Уэллек Р. Уоррен. *Теория литературы*. - М.: Прогресс, 1978. – 450 с.
- 5 Әбдезұлы Қ. Т. Т. *Әлімқұлов шығармашылығы және 70-80 жылдар прозасы*. - Алматы: Ғылым, 2001. – 270 б.
- 6 Мұқанов М. *Жазушылар хақында // Таңдамалы шығармалар: 6 т.* - Алматы: Қазмемкөркемәдебиет, 1956. – 1т.- 304-310 бб.
- 7 Мұқай Б. *Өмірзая*. - Алматы: Жалын, 1998. – 489 б.

References:

- 1 Sigua S. *Mif i logika: Struktura prozy K. Gamsahurdia*. - Tbilisi: Merani, 1984. – S. 336.. S. 145.
- 2 Goncharev I. A. *Pisateli sovremenosti // Sobr. Soch.* – M, 1980. - T. 1- S. 141-152
- 3 Äshimbaev S. *Shyndyqqa süiispenşilik*. - Almaty: Jazuşy, 1993. – 623 b.
- 4 Uellek R. Uorren. *Teoria literatury*. - M.: Progres, 1978. – 450 s.
- 5 Äbdezülü Q. T. T. *Älimqulov şyğarmaşylyğy jäne 70-80 jyldar prozasy*. - Almaty: Ğylym, 2001. – 270 b.
- 6 Mūqanov M. *Jazuşylar haqynda // Tañdamaly şyğarmalar: 6 t.* - Almaty: Qazmemkorkemädebiet, 1956. – 1t.- 304-310 bb.
- 7 Mūqai B. *Ömirzaia*. - Almaty: Jalyn, 1998. – 489 b

МРНТИ 17.09.91

<https://doi.org/10.51889/2020-4.1728-7804.66>

Сманов Б.Ө.,¹ Абдимомынов Е.Б.,² Қуттыбаев Ш.Д.³

^{1,3}*Абай атындағы Қазақ ұлтты педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

²*М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Тараз, Қазақстан*

ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ГЕНЕЗИСІ МЕН ЭВОЛЮЦИЯЛЫҚ ДАМУ ЖОЛДАРЫ (көне дәуірден ХХ ғасырға дейін)

Аңдатпа

Мақалада сонау ғұн, көне түркілік дәуірден бастау алатын қазақ поэзиясының генезисіне тереңінен тоқтала отырып, оның ежелгі және орта ғасырлардағы қалыптасу, жолындағы ерекшеліктерді ғылыми-танымдық көзқараста сараланады. Сондай ақ, қазақ хандығының құрылған тұсында дүниеге келген жыраулық поэзия мен оның өкілдерінің шығармашылығындағы азаттық, еркіндік идеяларының көрінісі жан-жақты зерделенеді. Үш жүз елу жылдан астам уақытқа созылып, ұлт алдындағы тарихи миссиясын олықтай орындап, сөз өнерінің дамуына үлкен үлестерін қосқан жыраулық поэзиядан кейін тарих сахнасына шыққан ХІХ ғасырдағы зар заман ақындарының шығармашылықтары да тыңғылықты талданады.

Өзінің қалыптасу, даму эволюциясында қазақ поэзиясы жан-жақты кезеңдерді бастан өткеріп, жетіле түскендігі мен жалынды жырымен өз қоғамын, келер ұрпақты тәуелсіздік жолында күреске шақырып, азаттықтың бағасын білуге үндеген жыраулар мен ақындарымыздың шығармашылығын зерттеген ғалымдарымыздың құнды пікірлері де назарға алынады. Нәтижесінде әр заманның қоғамдық өмірінің сұранысына сай көркемдік, идеялық, құрылымдық, стильдік тұрғыда толығып, жаңарып отырған қазақ поэзиясының тарихын зерттегендер оның алғашқы бастауын көне дәуірден, одан кейін Күлттегін, Тоныкөк заманынан алатындығы туралы пікірлер ғылыми негізде қуаттала түседі.

Түйін сөздер: поэзия, генезис, эволюция, даму